

Etnograafilised joonistused Eesti Rahva Muuseumis: liivi välitöömaterjalide näide

PIRET KOOSA

Joonistatud pildilise andmestiku loomine ja kasutamine on ajalooliselt etnograafilise lähenemisviisiga lahutamatult seotud olnud ning hõlmab erinevaid väljendusvorme: selgitavad visandid välitöömärkmete juures, joonistused, (leviku)kaardid, plaanid, skeemid, diagrammid jms. Etnograafilise joonistuse kõige üldisem eesmärk on mingi objekti või nähtuse dokumenteerimine. Võrreldes mitmete teiste metodoloogiliste ja tehniliste representatsiooniviisidega on antropoloogias vaated joonistamisele püsinud suhteliselt muutumatud ning arutelusid selle meediumi üle leiab erialakirjandusest pigem tagasihoidlikult.¹ Viimastel kümnenditel on joonistamine etnograafilise meetodina siiski suuremat tähelepanu pälvinud ning traditsioonilistele etnograafilistele joonistustele on lisandunud varasemast hoopis erinevad käsitusviisid.

Käesolevas artiklis annan esmalt põgusa ülevaate etnograafilise joonise ajaloolisest rollist ning selle muutumisest, tutvustan seejärel Eesti Rahva Muuseumi (ERM) etnograafiliste jooniste kogu kujunemist ja lõpuks vaatlen lähemalt liivi välitöödel tehtud joonistusi.

---

¹ Haidy Geismar, „Drawing It Out“, *Visual Anthropology Review*, 30, nr 2 (2014), 97–98, <https://doi.org/10.1111/var.12041>; Karina Kuschmir, „Ethnographic Drawing: Eleven Benefits of Using a Sketchbox for Fieldwork“, *visual ethnography* 5, nr 1 (2016): 106, <http://dx.doi.org/10.12835/ve2016.1-0060>

Joonistamine etnograafilise dokumenteerimise vahendina

Etnograafiliste joonistuste varaseks vormiks võib pidada kultuuriliste teiste kujutamist joonistel ja maalidel, mis tõukusid huvist teistsuguse, „eksootilise“ vastu – kujutised inimestest ja nende esemetest moodustasid osa eurooplaste maa- ja loodusteaduslikest jäädvustustest.² Vaatamata joonistamise osatähtsusele 19. sajandi teisel poolel iseseisvaks distsipliiniks vormunud antropoloogias ei kujunenud etnograafiliste jooniste tegemiseks spetsiifilisi erialaseid metodoloogilisi põhimõtteid.³ Klassikalise etnograafilise joonise tehnilise teostuse eeskujud võib näha Prantsuse entsüklopedistide traditsioonis, mida iseloomustab erilaadsete esemete detailitäpne esitamine ühes võimalike variatsioonide ja kasutusviisidega. Illustratsioone, mis järgisid renessanssaja perspektiivikäsitlust ning objektide mõõtmete ja materjalide taksonoomiliselt korrektselt esitamist, on käsitletud tehnilise andmestiku visuaalse esitamise mudelina. Iseloomulik on näiteks tausta puudumine, eest- ja tagantvaate esitamine ning eseme ideaalvormi kujutamine. Taolist stiili kasutati juba 16.-17. sajandi anatoomia-, zooloogia- ja bioloogiaalastes joonistes, kust paljud entsüklopeedias esitatud tabelid kopeeriti. Uudne oli aga entsüklopedistide tähelepanu n-ö tavaliste inimeste (käsitöölised, talurahvas) materiaalse kultuuri suhtes, see pani aluse akadeemilisele huvile argielu vastu ning toetas selle võrdlemist eri kultuurides ja ühiskondades.⁴ Seesugusest mudelist lähtuvad joonised on antropoloogilisele kirjandusele iseloomulikud läbi 20. sajandi esimese poole ning õigupoolest enim levinud praegugi, eriti materiaalse kultuuri ja kunstiga tegelevates uurimustes.⁵

Tehnoloogia arenguga tõusid visuaalse dokumenteerimise viisidena fookusesse fotograafia ja filmimine, mida joonistamisega võrreldes on peetud täpsemaks ja teaduslikumaks.⁶ Sellises vaates on joonistamist ja fotograafiat käsitletud teatavas hierarhilises vahekorras, kus

² Vt Martin Soukup, „Photography and Drawing in Anthropology“, *Slovak Ethnology*, 4, nr 62 (2014), 536–536; Linda Kaljundi, „Eesti teaduspildi pärand ja poliitikat“, *Vikerkaar*, 7–8 (2022).

³ Geismar, 97–98.

⁴ Vt Kuschnir, 106–107 ja sealseid viited.

⁵ Kuschnir, 108.

⁶ Vrd Soukup, 534, 538–539.

joonistusel on tulenevalt oma varjamatust seosest subjektiivse autori ja tema oskustega madalam staatus kui fotol, mis näib tegelikult objektiivselt kujutatavana. Tehnoloogia arenguga ning fotoaparaatide ja videotehnika laialdaselt kättesaadavaks saamisega muutus joonistamine eriti alates 1970. aastatest uurimisevahendi ja dokumenteerimise viisina Lääne-Euroopa ja Ameerika kontekstis marginaalseks mitte ainult etnograafias, vaid teaduses üldisemalt.⁷ Kadri Viires on ka Eesti etnograafiliste joonistuste tegemise traditsiooni kirjeldades osutanud, et 1980. aastateks oli täiustunud fototehnika kujunenud nii esemete kui ka olustiku jäädvustamisel käepärasemaks, olles joonistamisega võrreldes aja- ja tööjõuefektiivsem.⁸

Et foto ja joonistus võimaldavad erineval eesmärgil edasi anda eri aspekte jäädvustatavast nähtusest, on neid etnograafilistel välitöödel käsitletud siiski pigem teineteist täiendavate representeerimisvahenditena.⁹ Vaatamata tehnoloogilise arenguga kaasnenud võimalustele on jooniste tegemisel etnograafilise ainese jäädvustamise moodusena siiski mitmeid eeliseid, miks on seda samal ajal pildistamisega kasutatud ja mõnigi kord ka otstarbekamaks peetud. Erinevalt fotost on samal joonisel võimalik esitada nii kujutatava eseme või objekti vaated selle erinevatest külgedest kui ka iseloomulikke detaile, neid vajadusel suurendades või muul moel esile tuues, ning juhtida tähelepanu kasutatud materjalidele ja nende tekstuurile. Joonistus võimaldab rõhutada konkreetset huvipakkuvat detaili, iseloomulikku disaini või teostust, jättes tagaplaanile või kujutiselt üldse kõrvale tähelepanu hajutava visuaalse teabe. Ka ei ole foto kaudu võimalik edasi anda näiteks arhitektuurijoonistel kujutatavat teavet ehitise asendi, ruumijaotuse, sisustuse paiknemise, ehituslike konstruktsioonide ja muu seesuguse kohta.¹⁰ Lisaks on jooniste kaudu või-

---

⁷ Ana Isabel Alfonso, „New graphics for old stories. Representation of local memories through drawings“, *Working Images: Visual Research and Representation in Ethnography*, toim. Ana Isabel Alfonso, Laszlo Kurti, Sarah Pink (London, New York: Routledge, 2004), 68; Kuschnir, 112.

⁸ Kadri Viires, „Joonistatud dokumendid“, *Mäetagused*, 29 (2005), 104–105.

⁹ Vrd Camille Joseph, „Illustrating the Anthropological Text: Drawings and Photographs in Franz Boas' The Social Organization and the Secret Societies of the Kwakiutl Indians (1897)“, *Texts, Transmissions, Receptions. Modern Approaches to Narratives*, toim. André Lardinois, Sophie Levie, Hans Hoeken, Christoph Lüthy (Leiden, Boston: Brill, 2015), 231.

¹⁰ Alfonso, 77; K. Viires, 106–107; Marion Wettstein, „Ethnographic Drawing“, Marion Wettsteini veebileht (2018). <http://www.marionwettstein.ch/ethnographic-drawing/>.

malik visualiseerida ka teavet, mis füüsiliselt vaadeldav polegi, nagu teevad seda näiteks klassikalisest antropoloogiast tuttavad sugulusuhteid ja põlvnemist selgitavad diagrammid.

Ometi on antropoloogia nii ajalooliselt kui ka tänapäeval eelkõige sõnakeskne, visuaalsetel representatsioonidel on etnograafilise uurimuse lõpptulemuste esitamisel teisejärguline, illustratiivne roll vaatamata välitööde käigus tehtud visuaalsete jäädvustuste hulgal.¹¹ Etnograafiliste joonistuste roll on veelgi marginaliseerunud justkui objektiivsemat jäädvustamist võimaldava foto- ja videotehnika levikuga. Ka etnograafiliste joonistuste mõneti ebamäärane paiknemine kunsti ja etnoloogia piirilal on olnud seotud vähese analüütilise huviga selle žanri vastu.¹²

Uued vaatenurgad joonistamisele antropoloogias

Viimastel kümnenditel on joonistamine antropoloogide seas järjest enam tähelepanu pälvinud ning üsna laialdaselt on arutletud ühelt poolt joonistamise kui välitöömeetodi ja teisalt joonistamise kui etnograafilise teadmise väljendusvormi üle.¹³ Uuenenud huvi ja värskel lähenemine joonistamisele etnograafilise praktika ja uurimuse osa-

¹¹ Vrd Geismar, 97; Manuel João Ramos, „Drawing the lines. The limitations of intercultural ekphrasis“, *Working Images: Visual Research and Representation in Ethnography*, toim Ana Isabel Alfonso, Laszlo Kurti, Sarah Pink (London, New York: Routledge, 2004), 136; Soukup, 541, 543.

¹² Elizabeth A. Hodson, „Out into the World: Drawing and the Ethnographic Moment“, *Drawing Research Network* (2021), 4; Viires, 92.

¹³ Vt nt Aina Azevedo, Manuel João Ramos, „Drawing Close – On Visual Engagements in Fieldwork, Drawing Workshops and the Anthropological Imagination“, *Visual Ethnography* 5, nr 1 (2016), <http://dx.doi.org/10.12835/ve2016.1-0061>; Letizia Bonanno, „I swear I hated it, therefore I drew it: A semi-serious, but definitely (autobio-, bio- and ethno-) graphic leap into the practice of drawing“, *Entanglements* 2, nr 2 (2019); Andrew Causey, *Drawn to See: Drawing as an Ethnographic Method* (Toronto: University of Toronto Press, 2016); Carol Hendrickson, „Visual Field Notes: Drawing Insights in the Yucatan“, *Visual Anthropology Review* 24, nr 2 (2008), <https://doi.org/10.1111/j.1548-7458.2008.00009.x>; Hodson 2021; Tim Ingold, *Being Alive: Essays on Movement, Knowledge and Description*, (Abingdon and New York: Routledge, 2011); Kuschnir 2016; Ramos 2004; Charlie Rumsby, „Retrospective (re)presentation: turning the written ethnographic text into an ‘ethno-graphic’“, *Entanglements* 3, nr 2 (2020); Michael Taussig, „What Do Drawings Want?“, *Culture, Theory and Critique*, 50, nr 2 (2009), <https://doi.org/10.1080/14735780903240299>; Michael Taussig, *I Swear I Saw This. Drawing in Fieldwork Notebooks, Namely my Own* (Chicago: The University of Chicago Press, 2011).

na on andnud põhjust rääkida isegi „graafilise antropoloogia“ kujunemisest või ka üldisemast „graafilisest pöördest“ antropoloogias. Traditsioonilise etnograafilise joonise kõrval – sageli õigupoolest selle asemel – tuntakse huvi mitmekesiste graafiliste väljendusvormide vastu, mida varem on käsitletud etnograafiliste välitööde kõrvalsaadusena (nagu välitöödel märkmete osana tehtud visandid ja kritseldused) või mida esmapilgul antropoloogiaga ei seostakski (nagu graafilised jutustused või koomiksid). Kui klassikalisel lähenemisel on joonistustel antropoloogias olnud eelkõige illustratiivse lisamaterjali roll, siis praegusi joonistamise metodoloogilist potentsiaalset huvitunud etnograafe-antropolooge paelub joonistamine kogemise, mõistmise ja mõtlemise vahendi ning teadmise loomise praktikana. Ka on dokumenteerimise eesmärgi kõrval antropoloogide huvi aina enam paelunud piltide võime lugusid „rääkida“.

Ühe olulise põhjusena, miks kasutada joonistamist etnograafilise metodoloogia osana, rõhutavad graafilise antropoloogia eestkõnelejad joonistamise kommunikatiivset potentsiaali. Erinevate visuaalse jäädvustamise mooduste võrdluses on osutatud erinevatele reaktsioonidele, mida need inimestes esile kutsuvad – kui filmimist või pildistamist tajuvad inimesed sageli häirivana ega pruugi sellega nõustudagi, siis joonistamise vastu enamasti ei olda.¹⁴ Lisaks tekitab joonistav uurija inimestes uudishimu ja julgustab suhtlema. Joonistamist on seega võimalik kasutada suhtlust loova ja hõlbustava vahendina.¹⁵ Graafiliste väljendusvormide potentsiaali nähakse ka oma uurimistöö eesmärkide ja tulemuste vahendamisel nii uuritavatele kui ka laiemale avalikkusele. Selleks on kasutatud graafilise jutustuse või koomiksi vormi, kus etnograaf ise või koostöös kunstnikuga annab pildiliselt ja enamasti ka vähese tekstiga täiendatult edasi välitöödel nähtut ja kogutut.¹⁶ Et graafiline visualiseerimine võimaldab anonüümsust, on seda

---

¹⁴ Azevedo, Ramos, 142; Kuschnir, 124–125.

¹⁵ Hendrickson, 119, 121; Hodson, 2; Kuschnir, 113; Ramos, 136–137.

¹⁶ Vt nt Haapio-Kirk, Laura, Jennifer Cearns. „Illustrating Anthropology.“ Online exhibition (2020). <https://illustratinganthropology.com/>; Benjamin Dix, Raminder Kaur, „Drawing-Writing Culture: The Truth-Fiction Spectrum of an Ethno-Graphic Novel on the Sri-Lankan Civil War and Migration“, *Visual Anthropology Review* 35, nr 1 (2019), <https://doi.org/10.1111/var.12172>; Rumsby 2020. Eesti uurijatest on sellelaadset lähenemist katsetanud Ave Taavet, vt lähemalt Marika Alver, Ave Taavet, „Etnograafilise uurimismaterjali (re)presenteerimisvõimalustest“, *Pro Folkloristica* XVIII (2017).

sageli kasutatud tundlike ja keeruliste teemade esitamisel laiemale auditoriumile. Visuaalne graafiline esitusviis ei pruugi olla universaalselt mõistetav, kuid artiklite või monograafiatega võrreldes on see ometi ligipääsetavam ning võib kaasa aidata antropoloogias tõstatatud küsimuste ja teemade arutamisel ühiskonnas laiemalt.¹⁷

Teoreetiliselt haakub uuenenud huvi joonistamise kui uurimisstrateegia vastu aruteludega juba varem huviorbiiti tõusnud kehalisuse ja kehalise kogemuse kaudu kujuneva teadmise üle. Kui esialgu rakendati fenomenoloogiast inspireeritud lähenemist uuritavate inimete kehaliste kogemuste mõistmiseks, siis hiljem on tähelepanu pöördunud ka uurija teadmise kujunemise viisidele ja kehalise kogemuse rollile selles.¹⁸ Joonistamist mõtestatakse niisiis mitte vaid vaadeldava keskkonna jäädvustamise vahendina, vaid tehnikana, mis võimaldab ka antropoloogi kehaliste ja sensorsete kogemuste väljendamist ning mõtestamist. Kui traditsiooniliselt on etnograafilise joonise eesmärk olnud kultuurilise teise, uuritavale omase keskkonna ja artefaktide jäädvustamine, siis sellise lähenemise puhul pööratakse tähelepanu antropoloogi subjektiivsele kogemusele ning osutatakse joonistuste analüütilisele väärtusele läbielatu peegeldusena. Kuivõrd joonistused ei jäljenda üks ühele vaadeldavat tegelikust, neis väljendub autori isiklik käekiri ja kogemused, on nende kaudu võimalik ilmekalt esile tuua etnograafilise teadmise subjektiivsuse aspekt, asjaolu, et see põhineb alati konkreetse uurija vaatlustel ja tõlgendustel.¹⁹ Kogemusele keskendumine ja selle vahendamise viisid on kesksel kohal Michael Taussigi töös, kes mõtestab joonistamist kui tegevuse mõistmiseni viivat protsessi ning kritiseerib läänelikule kultuuriruumile omast vaadet, mis käsitleb joonistamist kirjutamise suhtes teisejärgulisena.²⁰ Ka Tim Ingold näeb joonistamise potentsiaali antropoloogi mõtteprotsesside väljendamisel, pidades seejuures lõpptulemusest olulisemaks joonistamise protsessi

¹⁷ Kuschnir, 127; Haapio-Kirk, 2022.

¹⁸ Nancy C. Lutkehaus, „Drawing as Ethnographic Practice: Miguel Covarrubias's Balinese Drawings & Sketches as Visual Anthropology“, *Anales Del Instituto De Investigaciones Estéticas* XLII, nr 116-1 (2020), 111, <https://doi.org/10.22201/ii.18703062e.2019.mono1.2706>.

¹⁹ Kuschnir, 128; Soukup, 543; Michael Taussig, *I Swear I Saw This. Drawing in Fieldwork Notebooks, Namely my Own* (Chicago: The University of Chicago Press, 2011), 49.

²⁰ Taussig, *I Swear I Saw This*, 34.

ja sellesse kätketud transformatiivset potentsiaali.²¹ Seesuguse lähenemise puhul ei peeta tingimata oluliseks oskust joonistada, vaid rõhutatakse joonistamise kui tegevuse võimet juhtida joonistaja uute nägemisviiside avastamisele, mingisugusele uuele arusaamale ja taipamisele.²² Joonistamist rakendatakse teatud mõtlemise viisi või selle füüsilise laiendusena, mille eesmärk on mõelda ja tajuda koos vaadeldavaga, ning arvamus, et joonistamiseks on vajalik eriline oskus, takistab seesugust lähenemist.²³ Nii ongi mitmed graafilise antropoloogia entusiastid leidnud, et kogetu või vaadeldava graafiline jäädvustamine etnograafilise uurimistöö osana ei eelda erioskusi või professionaalse kunstniku kaasamist.

Teisalt tähtsustatakse endiselt siiski ka tehnilist vilumust ning seostatakse etnograafilise joonistuse õnnestumine selle suutlikkusega vaadeldavat elulähedaselt edasi anda.²⁴ Samas ei tähenda see tingimata „reaalsuse“ representeerimist objektiivses tähenduses, visualiseerida saab ka etnograafiliste välitööde kaudu kujunenud ja uuritavate vahendatud teadmisi või kogemusi.²⁵

Mitmed uurijad väärtustavad joonistamise protsessi kogemis- ja tunnetusvahendina, mis ühelt poolt võimaldab ja teiselt poolt nõuab põhjalikku süüvimist kujutatavasse objekti või nähtusse.²⁶ Traditsioonilisema lähenemise esindajate jaoks tähendab see eelkõige sügavam keskendumist vaadeldavale, mis suunab tähelepanu detailidele, nüanssidele ja tehnoloogilistele iseärasustele, mis pealiskaudsemal vaatlusel märkamatuks võivad jääda. Tulemuseks on sel juhul elutruu ja detailitähne joonistus vaadeldust. Vaadeldava suhtes aktiivset tähelepanu eeldav joonistamisprotsess välitöömeetodina aitab seeläbi rikastada ka tekstiliselt esitatavat teadmist. Etnograafia kontekstis eksperimentaalsemat laadi lähenemise puhul ei pruugi tulemuseks olla füüsilise reaalsuse „objektiivne“ representatsioon, visualiseerimisel võetakse arvesse ka silmale nähtamatut (sotsiaalseid suhteid,

---

²¹ Ingold, 222; vt ka Jasmin Kashanipour, „The Gradual Gaze: Drawing as a Practice of Ethnographic Description“, *Anthropology and Humanism* 46, nr 1 (2021), 85, <https://doi.org/10.1111/anhu.12325>.

²² Kuschnir, 115–116; Taussig, 33–34.

²³ Kashanipour, 84.

²⁴ Alfonso, 82; Ramos, 136; Soukup, 543–544.

²⁵ Dix, Kaur, 107–108; Rumsby, 16.

²⁶ Kashanipour, 83, 86–87; Viires, 107–108.

ajaloolisi protsesse, uurija enda teisenevaid arusaamu vaadeldavast), mis ometi kajastab joonistamisel rakendatava aktiivse pilgu läbi ja laiemalt välitöökogemuse käigus omandatud teadmist.²⁷

Etnograafiliste teadmiste ja kogemuste pildiliselt esitamise nõrkusena on siiski osutatud selle vähesele täpsusele ja tõlgendamisvõimaluste paljususele kirjaliku tekstiga kõrvutades, mistõttu jääb lahiteks küsimus sellest, kui tõhusalt suudavad joonistused iseseisvalt neisse kätketud teadmisi vahendada²⁸ ning kuidas võiks see jätkuvalt sobituda akadeemiliste konventsioonide ja nõuetega. Immersiivsust ja kogemuslikkuse väljendamist taotleb etnograafia ja joonistamise sidumine eristub oluliselt tavapärasemast kirjeldavast stiilist. Graafilised väljendusvormid, mis taotlevad vaadeldu „objektiivselt“ representeerimisest enam, nõuavad vaatajalt suuremat tõlgendustööd kui harjumuspärane tekst, milles tehtud järeldustega ei pruugi lugeja küll nõustuda, kuid saab enamasti siiski aru, mida autor on tahtnud öelda. Nii on antropoloogide seas üldlevinud arvamus siiski see, et joonistuse etnograafilisuse aspekt eeldab vaatlusel põhinemist ning äratuntaval sarnasusel kujutatavaga.

Etnograafilised joonised Eesti Rahva Muuseumis

ERMi etnograafiliste jooniste kogusse (ERM EJ) kuulub 2023. aasta keskpaiga seisuga 23 811 lehte. Et paljudel neist lehtedest on mitu joonistust (vahel samast objektist, vahel täiesti erinevatest esemetest), on üksikjoonistuste arv veel tunduvalt suurem. Sisult kujutab joonistekogus olev materjal peaaesjalikult taluehitisi, elamusisustust, rõivaesemeid, tekstiile, töö- ja tarbeesemeid. Ligikaudu 75% joonistest dokumenteerivad Eesti taluarhitektuuri (selle materjali hulgas on ehitiste vaated, asendi- ja põhiplaanid, läbilõiked, ehitusdetailid ja -konstruktsioonid jms).²⁹ ERMi joonistekogu on tervikuna digiteeritud ning muuseumide andmekogu³⁰ vahendusel suuremahuliste failidena vabalt kättesaadav.

---

²⁷ Vrd Kashanipour, 86–87.

²⁸ Hodson, 4.

²⁹ ERMi kogude korralduse põhimõtted 2022–2026, 22. https://www.erm.ee/sites/default/files/erm_kogude_korralduse_pohimotted_2022_2026.pdf.

³⁰ Muuseumide infosüsteemile ehk MuISile pääseb ligi veebilehe <https://www.muis.ee/> kaudu.

Tutvustavaid ülevaateid ERMi joonistekogu sisust ja kujunemisest on teinud Eevi Astel³¹ ja Aleksei Peterson,³² joonistekogu puudutavaid lühemaid ekskursse leiab mitmetest muuseumi kogumistegevust üldisemalt käsitlevatest kirjutistest. Edgar Saar³³ on koostanud ülevaate ERMi handi, mansi ja neenetsi välitöödel tehtud joonistest. Lisaks ülevaatele varaseimatest eesti etnograafilist ainekäsitlevatest joonistustest ja ERMi joonistekogu kujunemise erinevatest etappidest võtab Kadri Viires³⁴ oma artiklis vaatluse alla jooniste tegemisega seotud metodoloogilised põhimõtted ja teoreetilised küsimused, väga põgusalt on neid puudutatud ka Andri Ksenofontovi³⁵ kirjutises Kaljo Põllu soome-ugri uurimisreisidest.³⁶

Muuseumi tegevuse algusaastatel keskenduti esmajoones aineline vanavara ehk rahvapärasele eluolule omaste esemete kogumisele. Varakult teadvustati siiski vähemalt ideeliselt ka vajadust esemede täiendavate andmete, kirjelduste ja jooniste järele. Vastasutatud muuseumi kogumistöö korraldamiseks nimetati ametisse korjamis- toimkond, mille esimesel koosolekul lepiti kokku kogumistöö tegemise põhimõtted. Muu hulgas peeti otstarbekaks, et kogumistööle suundutaks kahekaupa, nii et üks kogujatest oleks kunstnik, kes joonistaks üles asju, mida koguda ei õnnestunud.³⁷ 1911. aastal anti ERMi esimese trükisena välja Soome Hämeenlinna muuseumi juhendi eeskujul koostatud „Juhatuskiri korjajatele“,³⁸ mis toimis va-

³¹ Eevi Astel, „Eesti NSV Riikliku Kunstiinstituudi koostöö Eesti NSV Riikliku Etnograafiamuuseumiga“, *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXXV* (1984).

³² Aleksei Peterson, „Etnograafiamuuseumi kollekttsioonid“, *Varaait. Ülevaade etnograafiamuuseumi ajaloost ja kogudest* (Tallinn: Valgus, 1986).

³³ Edgar Saar, „Kunstiakadeemia uurimisreiside joonised handi, mansi ja neenetsi rahvakultuurist Eesti Rahva Muuseumis“, *Kaugelt näeb lähemale*, toim Kadri Viires (Tallinn: EKA, 2019).

³⁴ Viires 2005.

³⁵ Andri Ksenofontov, „Kaljo Põllu uurimisreiside juured“, *Kaugelt näeb lähemale*, toim Kadri Viires.

³⁶ Toimunud on ka kaks spetsiaalselt etnograafilistele joonistele pühendatud näitust: 1989. aastal „Etnograafilised joonised Eesti Rahva Muuseumi kogudes“ ja „Soome-ugri joonised. Eesti Kunstiakadeemia uurimisreiside joonistusi Eesti Rahva Muuseumis“ 2003. aastal.

³⁷ Piret Õunapuu, „Mõte sai teoks“, *Eesti Rahva Muuseumi 100 aastat* (Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2009), 45–46; vt ka Hilja Sild, „Kristjan Raud ja vanavara suurokogumine“, *Kristjan Raud. Ants Laikmaa. Kogumik Kristjan Raua, Paul Raua ja Ants Laikmaa 100. sünni-aastapäevale pühendatud teaduslike konverentside ettekannetest 1965–1966*, koost L. Viiraja (Tallinn: Kirjastus „Kunst“, 1970), 70.

³⁸ Eesti Rahva Muuseum, *Juhatuskiri korjajatele* (Tartu: Postimees, 1911).

navara kogumise metodoloogilise juhendina. „Juhatuskiri“ osutab korduvalt pildimaterjali loomise ja kogumise tarvidusele esemete kogumise kõrval.³⁹ Nii rõhutatakse vajadust jäädvustada vähemasti pildiliselt etnograafilist huvi pakkuvad esemed, mida omanik polnud nõus loovutama või mis olid kaasavõtmiseks liiga suured. Viimasel juhul pidi asja kirjelduse ja joonistuse muuseumisse saatma, et seal oleks nende põhjal võimalik otsustada, kas soovitakse seda siiski muuseumile omandada. Pildiliselt paluti kujutada ka ainet, mida koguda polnud võimalik – hooneid, interjööre, rahvariides inimesi. Rahvariidesid kirjeldavate jooniste tegemise puhul on osutatud ka selle vahendi rekonstrueerivale potentsiaalile – nende tegemist peeti eriti oluliseks juhul, kui rõivaid endid enam kogumiseks ei leidunud.

Juhtnöörides on rõhutatud kontekstuaalse teabe jäädvustamise olulisust asjale teadusliku väärtuse⁴⁰ andmiseks – nii eseme kogumisel kui joonistamisel tuli kirja panna selle vanus, kohalik nimetus, andmed valmistaja ja kasutamise kohta, omanik ja päritolu, hind ja muu asjassepuutuv. Praktikas lähtuti eseme kogumisväärtuse hindamisel sageli siiski selle välisest atraktiivsusest. Et vanavaras hinnati eelkõige rahvakunsti, väljendus selgelt juba esemetes, mida muuseumi üks algatajaliikmeid Kristjan Raud oli kogunud Õpetatud Eesti Seltsi etnograafiaosakonnale enne ERMi asutamist.⁴¹ Ka „Juhatuskirjas“ on esemete väärtust seostatud nende esteetilise väljanägemisega ning etnograafilise teabe kõrval peeti oluliseks kogumistööle osaleva kunstniku erialast hinnangut esemele.⁴²

Tänu korjamistoimkonna tähtsaimaks, kogumistööd sisuliselt korraldavaks ja juhtivaks liikmeks saanud kunstnik Kristjan Raua isiklikele sidemetele sai muuseumi toetajaks ja osales kogumistöös arvukalt teisi kunstnikke ja kunstitudengeid.⁴³ Kunstnike panus esimestesse suurokogumistesse⁴⁴ oli nii ideoloogiline (muuseumi eesmärkide selgitamine laiemale avalikkusele) kui praktiline (kogumistöö organiseeri-

³⁹ *Juhatuskiri*, 6–7, 14.

⁴⁰ *Juhatuskiri*, 14.

⁴¹ Hilja Sild, „Kunstnike kaasabist Eesti Rahva Muuseumi rajamisel ja vanavarakogumisel“, *Tartu Riikliku Kunstimuuseumi Almanahh* III (1972), 63; Sild, 1970, 61–63, 66.

⁴² *Juhatuskiri*, 7, 15.

⁴³ Öunapuu, 51.

⁴⁴ Vt lähemalt Sild, 1972.

mine ja läbiviimine). Hilja Sild⁴⁵ on samas osutanud ehk mõneti üllatavale asjaolule, et võrreldes kogutud esemetega oli kunstnikest kogujate poolt üle antud jooniste arv suhteliselt tagasihoidlik. Sild seostab seda asjaolu eelkõige kehvade töö- ja tasutingimustega, mis oletatavasti pärssisid kogumisretkede käigus tehtud visandite lõpetamist. 1920. aastatel kujunes kunstnike osavõtt kogumistööst kitsamalt erialaseks, piirdudes ehitiste plaanistamise ja esemete joonistamisega.⁴⁶

Esimesed vanavara kogumisretkede käigus sihipäraselt ERMi otstarbeks tehtud joonised valmisid seega juba muuseumi tegevuse esimesel kümnendil, kuid neid anti üle esialgu veel üsna juhuslikult ja süsteemitult. Osa toonaseid jooniseid anti muuseumisse üle aastaid hiljem, osa jõudis küll muuseumisse, kuid jäi süsteemse lähenemise puudumisel korrektselt arvele võtmata, osa arvati joonistekogusse hiljem (esialgu oli erilaadiline visuaalne materjal üldiselt piltide ehk pildistustena liigitatud, hõlmates nii fotosid kui ka trükitud, maalitud ja joonistatud visuaalseid representatsioone). Joonistekogu sai ametlikult alguse 1921. aastal, mil arvele võeti hilisema arheoloogi Richard Indreko samal aastal tehtud Järvamaa ehitisi kujutavad joonised. Etnograafilised joonised on mõtteliselt tihedalt seotud etnograafilisse arhiivi (EA) kuuluvate kirjeldustega,⁴⁷ täiendades ja selgitades sõnalisi kirjeldusi ning nii on nende kahe kogu kujunemislugu tihedalt põimunud. Etnograafilisele arhiivile aluse pannud esimesed kirjeldused Karula rahvariietest ja Järvamaa ehitistest pärinevad kunstnik Voldemar Haasilt.

1922 asus ERMi esimese direktorina ametisse erialase hariduse ja muuseumitöö kogemusega Ilmari Manninen, kelle eestvedamisel võeti ette juba kogutud materjali metoodiline korrastamine ja edasise kogumistöö sihipärane, olemasolevaid kogusid arvestav korraldamine. Manninen suhtus kriitiliselt varasema kogumistegevuse rahvakunstikesksusse⁴⁸ ning rõhutas kogutud esemelise materjali

---

⁴⁵ Samas, 67.

⁴⁶ Samas, 68.

⁴⁷ Vrd Marleen Nõmmela, „Rahvusmuuseum rahvusriigis. Eesti Rahva Muuseum 1920–1940“, *Eesti Rahva Muuseumi 100 aastat* (Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2009), 119–121; Jüri Linnus, „Üliõpilased etnograafilise materjali kogumisel“, *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXXV* (1984), 38–39.

⁴⁸ Vt Ilmari Manninen, „Meie rahvuslik muuseum rahva muuseumina“, *Postimees*, 13. mai 1923, 3.

laiema kontekstuaalse ja lisateabega varustavate etnograafiliste kirjelduste koostamise vajalikkust.⁴⁹ Ulatuslikum töö joonistekogu täiendamisel ning jooniste plaanipärane laekumine kogusse sai alguse 1923. aastal, Mannineni eestvedamisel oli tähelepanu eriti rahvapäraste ehitiste plaanistamisel, aga ka rahvariiete ülesjoonistamisel. Joonistajateks olid arhitektid ja arhitektuuriüliõpilased, kunstnikud ja kunstiüliõpilased.⁵⁰ Vahemikus 1923–28 plaanistati stipendiaatide abiga rohkelt ehitisi Eesti eri paigus, peatähelepanu oli seejuures pööratud rehielamutele. Kogutud materjali asus Manninen ise läbi töötama, esimesena valmis monograafiline ülevaade „Setude ehitused“, peamiselt samale materjalile toetus ta ka raamatu „Die Sachkultur Estlands“ II (1933) ulatuslikus ehitiste ülevaates.⁵¹ Majandusliku kitsikuse tõttu jäi ehitiste plaanistamine 1920. aastate lõpus soiku, kuid jätkus süvendatult taas 1935. aastast. Sel perioodil pöörati varasemast suuremat tähelepanu ka hoonekompleksi tervikuna edasi andvate õueplaanide, samuti kõrvalhoonete ning ehitustehniliste detailide jäädvustamisele.⁵² Siiski on Ants Viires⁵³ osutanud, et ehitustehniliste detailide (nurgakonstruktsioonid, palkide jätkamisviisid, ukse- ja aknapiitade kinnitusviisid, katuse ehitus jms) fikseerimine jäi kasinaks ning puudulik oli ka sõnaline teatmematerjal plaanistatud hoonete kohta.

Teise maailmasõjaga kaasnes uus katkestus muuseumi kogumistegevuses, sealhulgas joonistekogu täiendamises. Ka sõjajärgsetel aastatel jäi kogude täiendamine tagasihoidlikuks. Taas hakati etnograafilise andmestiku kogumisele jooniste kujul suuremat tähelepanu pöörama 1950. aastate lõpust seoses traditsioonilise maa-architektuuri süstemaatilise jäädvustamise plaaniga. Kolhoosikorra kehtestamise tõttu olid kasutuseta jäänud ning lagunema hakanud paljud endisaegsed taluhood (eriti abihooned, nagu aidad ja laudad). Kadumas olid ka seni veel säilinud rehielamud. Et muuseumi kunstnike jaoks olnuks töömaht liiga suur ja teaduritel enamasti puudusid põhjalikumad oskused ehitiste mõõdistamiseks ja joones-

⁴⁹ Linnus, 1984, 39.

⁵⁰ Astel, 46; Linnus, 1984, 38–39.

⁵¹ Ants Viires, „Eesti taluehitiste uurimisest“, *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XVII* (1960), 107–108.

⁵² Samas, 109.

⁵³ Samas, 121–122.

tamiseks,⁵⁴ õpetati sel eesmärgil välja Tartu Kunstikooli õpilasi ja Eesti Riikliku Kunstiinstituudi tudengeid, kes siis mittekosseisulistele kunstnikena teadurite juhendamisel välitöödele suunati. Väljaõpe toimus olemasoleva joonistekogu najal. Tähelepanu pöörati talukompleksi terviklikule jäädvustamisele ning joonistajatele tehti ülesandeks panna joonistatava ehitise või eseme kohta kirja ka võimalikult põhjalikud andmed (EA). Töögrupi koosseisu oli ette nähtud teadur ja kaks kunstnikku, suuremate ekspeditsioonide puhul neile lisaks veel ka operaator ja fotograaf. Teadur pidi jäädvustamist vajava objekti välja valima ja kunstnikele tööülesanded andma. Üldiselt tuli hoonetest teha põhiplaan ja läbilõige, üles joonistati ka interjööri, ehituskonstruksioone ja -detaile ning õueplaan (viimase tegemine jäi enamasti teaduri ülesandeks). Ehitiste mõõdistamise ja jooniste kõrval nõuti ka nende fotografeerimist. Kavakindel hoogtöö Eesti taluehitiste jäädvustamisel kestis 1960. aastate keskpaigani.⁵⁵

1960. aastatest hakati sihipäraselt korraldama ka ekspeditsioone soome-ugri aladele, millega kaasnes joonistekogu täienemine teiste soome-ugri rahvaste ehitiste ja esemete joonistega. Märkimisväärne hulk soome-ugri jooniseid on laekunud Kaljo Põllu algatatud soome-ugri ekspeditsioonidel osalenud Eesti Kunstiakadeemia (EKA)⁵⁶ tudengite töödena alates 1970. aastate lõpust.⁵⁷ 1971. aastast toimus koostöös EKA mööbli- ja ruumikujunduse ning tekstiilikunsti kaatedriga muuseumitöötajate juhendusel kunstiüliõpilaste mõõtmispraktika ERMi välitööde raames, mille tulemusena joonistekogu samuti olulist lisa sai.⁵⁸

⁵⁴ Taluehitiste joonistamine on küll olnud osa etnograafiliste välitööde metoodika kursusest ja õppepraktikast (vt Linnus, 1982, 130), kuid ilmselt piirdus see suuresti üldiste põhimõtete edastamisega. Erialane väljaõpe lubas teha detailitäpseid tehnilisi joonistusi, mis võimaldavad ideaalis lisaks teaduslikuks analüüsiks vajaliku andmestiku jäädvustamisele vajadusel kasvõi elutruu kopia taaslõomist. Nii on ERMi püsinäituse „Uurali kaja“ ekspositsioonis olev karjala saun valminud Andri Ksenofontovi 1984. aastal tehtud joonise (ERM EJ 561:11) põhjal.

⁵⁵ Astel, 48, 50; Aleksei Peterson, „Kolmveerand sajandit Eesti NSV Riiklikku Etnograafiamuuseumi“, *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXXV* (1984), 32; Peterson, 1986, 14, 62.

⁵⁶ EKA on varem kandnud nimetusi Eesti NSV Riiklik Kunstiinstituut (ERKI, 1951–1989) ja Tallinna Kunstiülikool (1989–1995).

⁵⁷ Vt Põllu algatatud ekspeditsioonidest lähemalt Marika Alver, „Eesti Kunsti-akadeemia 40 soome-ugri ekspeditsiooni (1978–2017): sisemine järjepidevus ja paradigmuuutused“, *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat* 63 (2021), 177–210.

⁵⁸ Astel, 51; Peterson, 1986, 62.

Nii kunstnike kui teiste visuaalsete jäädvustuste tegijate puhul pole oluliseks peetud mitte üksi tehnilisi oskusi, vaid ka etnograafilise ainese ja lähenemisviisi tundmist. Kui näiteks kaamerasse on üldiselt suhtunud kui elutruud representatsiooni võimaldavasse tehnilisse vahendisse, siis ERMi kauaaegne direktor Aleksei Peterson, kes vedas jõuliselt eest rahvakultuuri dokumenteerimist filmi vahendusel, on leidnud, et rahuldava tulemuse saavutamiseks peaks ka operaator olema etnograafi haridusega või vähemalt muuseumitööga tuttav. Kunstniku pilku ja rõhuasetusi on käsitletud ohuna teaduslikule objektiivsusele.⁵⁹

Nagu eespool osutatud, tõrjus fotograafia esiletõus joonistamise etnograafilise ainese jäädvustamise vahendina mõneti teisejärgulisse rolli. Ka Eesti rahvakultuuri uurimise traditsioonis on jooniste tegemist vahel fotografeerimise aseainena käsitletud.⁶⁰ Joonistuste sellegipoolest märkimisväärset osa etnograafilise ainestiku dokumenteerimisel ERMi välitöödel võib seostada fotograafia suhtelise pretensioonikuse, kalliduse ja piiratud tehniliste võimalustega (monokroomsus, tagasihoidlik trükikvaliteet, piiratud valgustundlikkus),⁶¹ aga ka nende meediumite mõneti erinevate kasutusvõimalustega. Nii on teadvustatud ja hinnatud joonistamise mitmekülgsemaid võimalusi – näiteks saab kirjelduste ja mälu järgi joonistada seda, mis vahetus reaalsuses vaadeldav pole.⁶² Ka võimaldab joonis edasi anda mitmekülgsemat ja detailitähsemat teavet. Artikli viimases osas vaatan 1960. aastate lõpul ja 1970. aastatel toimunud liivi välitööde materjalide näitel lähemalt, kuidas see suhteliselt kompaktne materjal kajastab joonistuste tegemise põhjuseid ja eesmärgi etnograafilistel välitöödel.

Visuaalsed representatsioonid liivi välitöödel

Eesti uurijate liivlaste seas tehtud välitööd kujutavad endast huvipakkuvat ainet mitmel põhjusel, näitlikustades samal ajal nii üht huvifookust ERMi uurimistraditsioonis kui ka uurimisvaldkonna

⁵⁹ Vrd Peterson, 1984, 18; vt ka Jüri Linnus, „Liivi etnograafilise materjali kogumine Eestis“, *Läänemeresoomlaste etnokultuuri küsimusi*, toim Jüri Linnus (Tallinn: Valgus, 1982), 85–86.

⁶⁰ Vt Richard Viidalepp, „Mida ja kuidas pildistada“, *Rahvapärimeste selgitaja*, 4 (1938), 131.

⁶¹ Viires, 2005, 106.

⁶² Vrd *Juhatuskiri*, 14; Viidalepp, 131.

perekondlikku pärandamist, aga pakkudes ka võimalust mõtestada etnograafilist joonist harjumuspärasest avaramalt.

Liivlaste ja teiste läänemeresoomlaste uurimist on soome-ugri kogumistöös esmatähtsaks peetud nii muuseumi algusaegadel kui 1960. aastatel hõimurahvaste seas alanud suuremahulise kogumistöö kontekstis.⁶³ See rõhuasetus on lähtunud eestlaste ja teiste läänemeresoomlaste keelelisest ning kultuurilisest lähedusest, nii on rahvaste võrdleval uurimisel püütud selgitada eestlaste kujunemislugu. Teisalt on seda fookust suunanud praktilised põhjused – geograafiline lähedus on hõlbustanud välitööde korraldamist. 1920.–30. aastatel, mil välitööde tegemine Nõukogude Liidu piirese jäävate soomeugrilaste juures oli takistatud poliitilistel põhjustel, võis üldiselt vabalt pääseda Läti aladel elavate liivlaste juurde.⁶⁴ Lisaks on kõrgendatud tähelepanu liivlastele ajendanud selle rahvakillu ja tal- le iseomase kultuuri käimasoleva jäädava hääbumise tajumine.⁶⁵

Eesti etnoloogiale ainulaadselt ilmestavad liivi välitööd ka erialase seotuse ja uurimisvaldkonna käsitlemise järjepidevust ühe perekonna näitel. Esimese etnoloogi ja ERMi töötajana tegi liivlaste seas välitöid Ferdinand Linnus,⁶⁶ kes Tartu Ülikooli stipendiumi toel viibis 1927. ja 1928. aastal liivi külades kokku ligi seitse kuud.⁶⁷ 1928. aastal oli Linnusega kaasas ka kunstnik Aare Mõtus, kes tegi 250 joonist (enam kui pooled neist ehitistest ja ehitustehnilistest detailidest),⁶⁸ mis aga seni paraku ERMi kogusse pole jõudnud.⁶⁹ Viimast

⁶³ Vt Jüri Linnus, „Eesti NSV Riikliku Etnograafiamuuseumi soome-ugri rahvaste etnograafilised kogud“, *Läänemeresoomlaste rahvakultuurist*, toim Jüri Linnus (Tallinn: Valgus, 1970), 230; Peterson, Aleksei. „Eesti etnograafide ülesandeid läänemeresoomlaste uurimisel“, *Läänemeresoomlaste rahvakultuurist*, toim Jüri Linnus (Tallinn: Valgus, 1970), 9–10.

⁶⁴ Erandina tuleb nimetada Oskar Looritsa juhtumit. Avalikes sõnavõttudes teravalt Läti liivlaste-suunalist poliitikat kritiseerinud Loorits sai 1930. aastate teisel poolel sissesõidukeelu (vt lähemalt Renate Blumberga, „Oskar Loorits ja liivlased“, *Mäetagused* 24 (2004); Tuuli Tuisk „Oskar Looritsa liivi folkloori kogu“, *Mäetagused*, 82 (2022), 63, <https://doi.org/10.7592/MT2022.82.tuisk>).

⁶⁵ Vt Ilmari Manninen, Ferdinand Leinbock, „Rahvateaduslikud kogud Eesti Rahva Muuseumis“, *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat I* (1925), 143; Peterson, 1970, 14.

⁶⁶ F. Linnus töötas ERMis 1922. aastast, 1929–41 oli muuseumi direktor.

⁶⁷ Ants Viires, „75 aastat Ferdinand Linnuse sünnist“, *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXIV* (1969), 377–382.

⁶⁸ Linnus, 1982, 85.

⁶⁹ Pärast Tanel Linnuse surma 2022. aastal on Linnuste järeltulijad ERMile üle andnud hulga materjale, mille hulgas ka nimetatud joonised võivad olla, kuid mulle teadaolevalt neid seni sealte leitud pole (arhiivi läbitöötamine on siiski alles pooleli).

korda käis Linnus liivi külades 1939. aastal, selle retke tulemusel valmis koostöös Eesti Kulturfilmiga film „Liivi rannikul“ (1940), mida on nimetatud Eesti esimeseks etnograafiliseks filmiks.⁷⁰ 1960. aastate lõpul alustas liivlaste rahvapärase hoonestiku ja tarbevara kaardistamise eesmärgil⁷¹ välitööde seeriat Ferdinand Linnuse poeg Jüri Linnus.⁷² Jüri Linnus oli ilmutanud huvi minna liivi aladele välitöödele juba etnograafiatudengina 1940. aastate lõpus, kuid tema juhendaja Harri Moora⁷³ seda ei toetanud ning soovitas tal valida diplomitöö teemaks midagi käsitöö valdkonnast.⁷⁴ 1971. aastal osales välitöödel esimest korda ka Jüri Linnuse poeg Tanel Linnus, kes oli toona veel keskkooliõpilane.⁷⁵ Nii on liivi rahvakultuuri uurimisega seotud olnud kolm järjestikust põlvkonda Linnuste perest.

Linnuste aastail 1967–80 toimunud välitööde sarja viiel ekspeditsioonil oli kaasas ka kunstnik. Kolmel käigul (1968., 1969. ja 1970. aastal) tegi mittekoosseisulise kunstnikuna jooniseid Matti Ruljand. 1969. aasta retkel osales kunstnikuna ka Matti Ruljandi abikaasa Maie Ruljand, et aga kõik joonised on signeeritud ühtviisi M. Ruljandi töödena, pole enamiku puhul võimalik täie kindlusega väita, kumb kunstnikest on autor. 1969. ja 1970. aastal on Matti Ruljand koostanud ka etnograafilised kirjeldused, mille juurde ta on samuti selgitavaid ja täpsustavaid jooniseid lisanud. Kui kahel esimesel käigul tegeleti liivi kultuuri kirjaliku ja visuaalse jäädvustamisega, siis 1970. aasta ekspeditsioonil oli eesmärk ka esemeid koguda. Et Ruljand tegeles aktiivselt esemete otsimise ja kogumisega, jäi valminud jooniste hulk varasemate retkedega võrreldes tunduvalt väiksemaks.⁷⁶ Enim on nende kolme aasta jooniste hulgas ehitisi (välisvaated, interjöörid, plaanid, detailid) ning töö- ja tarberiistu, vähemal

⁷⁰ Vt Linnus, 1982, 85.

⁷¹ Linnus, 1982, 86.

⁷² J. Linnus töötas ERMis 1956–86 erinevatel juhtivatel kohtadel, sh pikaajaliselt teadussekretärina.

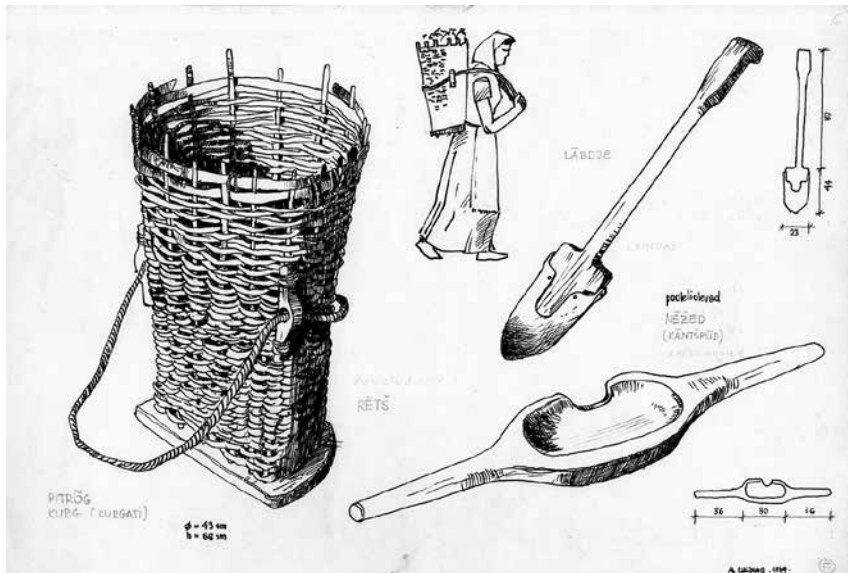
⁷³ 1944–50 toimus etnograafia õpetamine Tartu Ülikoolis arheoloogia kateedris professor Harri Moora juhatusel, mh juhendas Moora eesti käsitööliste teemalist eriseminari (Jüri Linnus, „Harri Moora ülikooli etnograafia õppejõuna“, *Läänemeresoomlaste etnokultuuri küsimusi*, toim Jüri Linnus (Tallinn: Valgus, 1982), 131).

⁷⁴ Linnus, 1982, 86. Sepatöö kitsamalt ja maakäsitööliste teema laiemalt kujuneski Jüri Linnuse peamiseks uurimisalaks.

⁷⁵ T. Linnus töötas ERMis teadurina 1976–80.

⁷⁶ 1968. aastal valmis 100 joonist (ERM EJ 282), 1969. aastal 110 (ERM EJ 294) ja 1970. aastal 42 joonist (ERM EJ 299).

Joonis 1. Mitme üksikjoonisega leht, lisaks esemetele on kujutatud ka seljakorvi kandmisviisi. Joonis: M. Ruljand, 1969 (ERM EJ 294:43).

määral mööbliesemeid, tekstiilesemeid, aga ka ruumilist andmestikku (õueplaanid ja külade skeemid).

1976. aastal osales välitöödel ERMi pikaäagne kunstnik Lembit Lepp, kes peamiselt joonistas üles Ventspils muuseumi kogudes olnud liivi esemeid.⁷⁷ Esimesel Tanel Linnuse juhitud ekspeditsioonil 1978. aastal oli kunstnikuna kaasas Aare Kuus, kes on peamiselt joonistanud töö- ja tarberiistu, aga ka mõned ehitiste plaanid.⁷⁸

Liivi ainest kajastavaid jooniseid on ERMi kogusse laekunud ka EKA 1989. aasta ekspeditsioonilt,⁷⁹ kuid jätan need kompaktsuse huvides tähelepanu alt kõrvale, hoidmaks fookust 1960.–70. aastate ERMi korraldatud välitööde materjalidel. Selle perioodi liivi välitööde materjalide juures on mind paelunud asjaolu, et nende käikude visuaalne dokumentatsioon on paljude teiste ERMis hoiul olevate

⁷⁷ Linnus, 1982, 86. Selles kogus on 12 joonist (ERM EJ 350), lisaks esemejoonistele ka kohaliku elaniku poolt mälu järgi joonistatud külaplaani koopia.

⁷⁸ Selles kogus on 42 joonist (ERM EJ 376).

⁷⁹ Selles kogus on seitsme tudengi töödena valminud 136 joonist (ERM EJ 477).

välitöömaterjalidega võrreldes mõnevõrra mitmekesisem. Nimelt leidub kõigi kunstnike osalusega toimunud välitööde päevikutes⁸⁰ kirjalike sissekannete kõrval ka välitööde kulgu kajastavaid graafilisi jäädvustusi. Lisaks on mõne tagasihoidliku visandiga 1979. aasta päevikus oma üleskirjutusi illustreerinud ka Tanel Linnus. Et enne välitöödele suundumist oli tavaks kogudes olev materjal läbi vaadata, võib oletada, et tutvuti ka eelmiste ekspeditsioonide välitööpäevikutega. Võimalik, et Matti Ruljandi meeleolukad illustratsioonid inspireerisid järgmiste liivi välitöödele suundujate sarnast eneseväljendust. Veel pakuvad 1968.–70. aasta välitööde päevikus tänuväärset ainet sellega, et kirjalikke sissekandeid on etnograafi kõrval teinud kunstnikud, puudutades seejuures korduvalt oma töö spetsiifikaga seonduvat. Nii saame lähemalt teada kunstnike tööd puudutavast praktilisest poolest, näiteks ajuti kimbutavast paberipuudusest või sellest, et päevaste uurimisretkede käigus tehti enamasti pliiatsiga visandid, mis õhtul peatumispaigas tindi või tušiga lõpule viidi. Ehkki kollektiivsete ekspeditsioonipäevikute pidamine ERMi traditsioonis pole haruldane, leidub vähemasti soome-ugri kogumisretkede päevikute hulgas tagasihoidlikult selliseid, mille täitmisel on osalenud kunstnik.

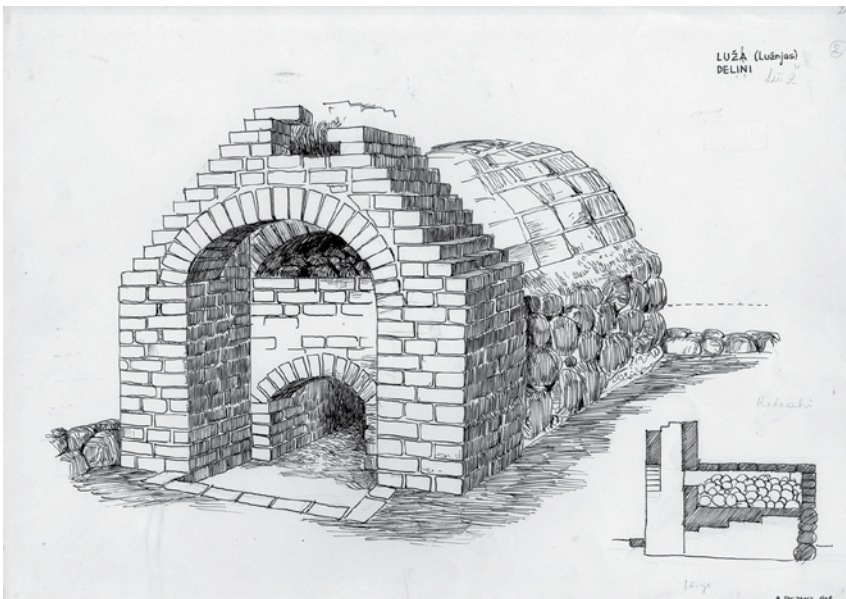
Liivi välitöödel valminud graafilise materjali formaalsemat osa ehk etnograafilisi jooniseid vaadeldes tuleb hästi esile palett sellest, mida ja kuidas on nende kaudu representeeritud. Kõrvutades joonistega samadel välitöödel tehtud fotosid ja välitööpäevikutes kajastatud, tuleb välja ka see, et ehkki enamasti on etnograafiliste jooniste tegemise eesmärk olnud esemete ja visuaalse teabe dokumenteerimine, ei ole see tingimata tähendanud objektide natuuritruud jäljendamist. Nii on ehitiste plaane joonistatud vaid nende osaliselt säilinud asemel „arheoloogia“ harrastamise⁸¹ ja „filosofeerimise“ põhjal hoonete endisaegset kuju „restaureerides“ ning lagunenuid esemeid joonistatud eeskujulikus korras olevana. Teatavat ebakõla tegelikkuse ja joonistel esitatud vahel nendib 1970. aasta välitööpäevikus ka Jüri

⁸⁰ Välitööpäeviku täitmine ja hilisem üleandmine arhiivi oli kohustuslik osa välitööde tegemisest. Täpsemaid nõudeid selle täitmiseks ei esitatud ning muude välitöömaterjalidega võrreldes oli selle vorm mitteformaalsem. Päevik pidi andma ülevaate välitööde käigust ja olmest, külastatud paikadest, kohatud inimestest, saadud muljetest, kogetust ja nähtust.

⁸¹ ERM TA 583, 30–31, 34, 63.

Joonis 2. Kunstnik Matti Ruljand reheahju varet uurimas. Foto: Jüri Linus, 1968 (ERM Fk 1582:13).

Joonis 3. Joonisel „restaureeritud“ reheahi. Joonis: Matti Ruljand, 1968 (ERM EJ 282:25).

Linnus, täheldades, et „Matti joonistest võibki jääda arvamine, et Liivi rannakülad on vanavara täis, muidu kui mine ja võta“.⁸² Enda koostatud etnograafilisi kirjeldusi⁸³ on Matti Ruljand samuti rikkalikult illustreerinud, seejuures on arvukalt jooniseid, mis on tehtud kirjelduste ja kohalike inimeste mälestuste põhjal.

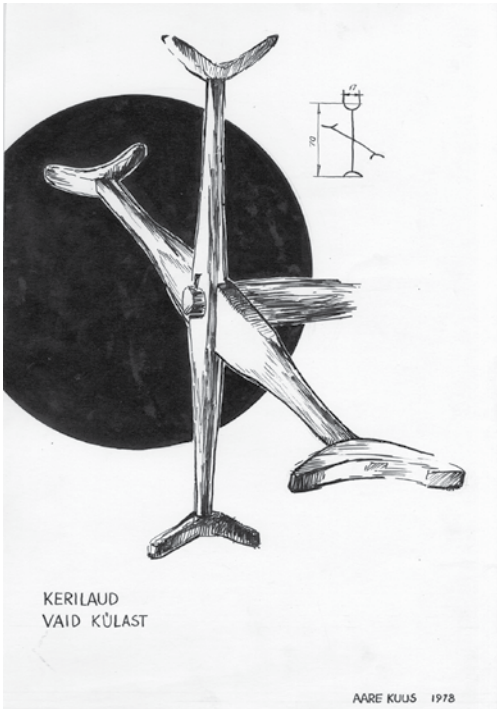
Võib seega nentida, et liivi ainese graafilistes representatsioonides on üksteist täiendades põimunud tegelikkusele toetuvad vaatlused ning kirjeldustel ja kujutlusvõimel põhinev kujustamine. Etnograafiliste jooniste olemuselt dokumenteerivast eesmärgist lähtuvalt on vähe tähelepanu pööratud neis väljenduvatele ajastu- ja autorispetsiifilistele aspektidele, kuid oma loomisaega peegeldavad lähenemisviisid, ideoloogilised rõhuasetused ning kunstitehnilised võtted on neis siiski jälgitavad.⁸⁴ Kulunud ja katkise eseme „ilusaks joonistamist“ võib seostada nii rekonstruktsiooni taotleva päästeetnograafilise lähenemise kui ka estetiseeriva pilguga. Siin lähemalt vaadeldavate jooniste seas eristuvad oma stiili poolest teistest mitmed Kuusi tehtud tööd, jäädes silma selgelt kunstipärasust taotleva vormistusega. Lihtsate puitesemete taustal on geomeetrilised ja vabas vormis mustaks värvitud kujundid. Neid vaadates võib vaid spekuloida autori ajendite üle sellise esitusviisi valikul – ehk tundis ta vajadust visuaalselt vähepakuvate esemete kujutamist seeläbi põnevamaks ja esteetilisemaks muuta (vt joonis 4).

Välitööpäevikute kaudu saab teavet ka jooniste tegemise nende aspektide kohta, mis muust materjalist ei ilmne. Nii on päevikutes korduvalt osutatud joonistamise kommunikatiivsele ja suhteid loovale rollile, millele on tähelepanu pööranud praegusaegse graafilise etnograafia eestkõnelejad. Joonistamine tegevusena ja joonistus valminud objektina on ärganud kohalike inimeste uudishimu, on imetletud kunstnike tehnilist osavust joonistuste tegemisel. Küllap pakkus tehtud töödega tutvumise võimalus kohalikele omamoodi meelelahtust. Ka on päevikutes mitmel puhul märgitud, et ekspeditsiooniliikmeid võrستانud pererahvale jäeti mälestuseks joonistus, ühel juhul täpsustusega, et see kujutas välitöödel olnud etnograafi ja

⁸² ERM TA 592, 113.

⁸³ ERM EA 124, 7–55; 56–133.

⁸⁴ Geismar, 99; Viires, 92.

Joonis 4. Kunstipäraselt esitatud kerilaud. Joonis: Aare Kuus, 1978 (ERM EJ 376:38).

Joonis 5. Kunstnik Matti Ruljandit abistavad jooniste tegemisel seletus-tega liivlased Emma Hausmann ja Melanie Veid. Foto: Jüri Linnus, 1969 (ERM Fk 1582:278).

kunstnikku.⁸⁵ Jüri Linnusel oli tavaks oma välitöökäikudel inimestele neist aasta varem tehtud fotosid viia, kuid joonistus kujutas siin võimalust lahke vastuvõtu eest midagi vahetult vastutasuks anda, ilmestades välitööde vastastikususe aspekti.

Lõpetuseks tahan omaette teemana ära markeerida liivi välitööpäevikutes leiduvad joonistused. Nagu eespool mainitud, sisaldavad kõik kunstnike osalusel toimunud liivi välitöid kajastavad päevikud ka nende joonistusi.

Neile varasemast mõneti erinevat tähelepanu on mind ajendanud pöörama graafilistest väljendusviisidest huvitavate antropoloogide uut laadi rõhuasetustega käsitusviisid. Neid välitööpäevikutesse tehtud joonistusi on võimalik vaadelda mitmete graafilise antropoloogia eestkõnelejate mõtete valgel, kes on tähelepanu pööranud joonistamise ja joonistuste väärtusele uurija kehalise kohaloleku ning selle vahetu kogemuslikkuse jäädvustamise ja vahendamise meediu-mina. Liivi ekspeditsioonide päevikute joonistused kujutavad enamasti välitöölisi endid, suhtlemas ja suhestumas üksteise, kohalike inimestega ning välitööde keskkonnaga. Seeläbi peegelduvad neis nii ajastut, kohalikke olusid kui ka omavahelisi suhteid iseloomustavad olmelised seigad.

Võrreldes kunstnike põhitööna etnograafiliste jooniste kogu jaoks valminud piltidega on tegu hoopis teistlaadse materjaliga. Ehkki kujutades mõnikord sama ainet, mis etnograafiliste jooniste kogu joonistused, eristuvad päevikutesse joonistatud pildid neist nii oma vormilt kui sisult. Võrreldes kirjaliku tekstiga on piltidel kujutatud olukorrad kiirelt haaratava sisu ja haarava esitusviisiga, kandes endas nõnda potentsiaali kõnetada nii välitöökogemusega vaatajat kui ka erialakauget inimest ja temas edasist huvi tekitada. Nii näiteks resoneerivad omavahel huvitavalt joonistekogus olev joonis ajahambast puretud västrast (ERM EJ 350:6) ja sama eseme kujutamine päevikus oleval visandil (ERM TA 682:64), kus kolm muuseumitöötajat on laual lebava objekti sisse piiranud – Lepp joonistamas, Jüri

⁸⁵ „Matti jättis maha joonistatud kaardi, kus tema tunnuseks on must habe, minul lühikesed püksid. Küllap me just nende tunnuste järele kõige enam tuntud oleme.“ (ERM TA 567, 58) Jüri Linnuse eelistus kanda välitööriivana lühikesi pükse pälvis kohalike elanike tähelepanu nähtavasti läbi aastate (vt nt ERM TA 592, 152–153). Ka habeme kandmine torkas kohalikus kontekstis silma, sest polnud piirkonnas ilmselt kuigi levinud (vt ERM TA 682:5).

Joonis 6. Lembit Lepa joonistus, mis kajastab välitöölisi läbi aastate kimbutanud probleeme muuseumi puudulikus töökorras olevate transpordivahenditega ja osutab ka omavaheleliste pingetele, mis sellega seoses tekksid. Liivi keele kirjalpilti järelle aimav transkriptsioon loob kujutatud olukorrale konteksti (ERM TA 682:42).

Linnus fotograferimas ja Tanel Linnus kirjalikke märkmeid teemas (vt joonis 7). Joonistus annab edasi mitmekülgse dokumenteerimise taotlust etnograafilistel välitöödel, aga osutab ehk pisut irooniliselt ka sellele, mis kohalike elanike või mitteerialaste inimeste jaoks laiemalt on mõneti arusaamatuks jääv tähelepanu „vanale kolale“. Vormistusliku poole pealt ei taotle päevikutesse tehtud visandid vaadeldava objekti või nähtuse natuuritruud jäljendamist, vaid püüavad pigem skemaatiliselt, kõnekate detailide kaudu edasi anda mingit kesket mõtet või muljet.

Sisult on päevikute illustratsioonid joonistekogu enamasti asiste dokumentidega kõrvutades privaatsemad, mitte tingimata laiemale avalikkusele nägemiseks mõeldud, keskendudes välitööde emotsionaalsele ja kogemuslikule tasandile. Ka on neisse joonistustesse kätketud olukordi, mille jäädvustamist näiteks fotokogus oleks tõenäoliselt sobimatuks peetud. Välitööde olme pildilist jäädvustamist selle aja kogumispoliitikas üldiselt oluliseks ega vajalikuks ei peetud, ekspeditsiooni käigus tehtud välitööliste olmet kujutavad fotod jäeti mõnigi kord kogusse vastu võtmata triviaalseks või sobimatuks

79

Sis tuli na Emma Hakanan tuppä,
 uug län baltti noqu olemas oleva materjal
 võlvatena. Tabeti kõni väha ja igale
 ajalab raaglt ka muud juttu, millest
 Maie tead paberile jani. Sai uuga ja
 juttugi uui palgi. Siisime sira u
 paa söna, uida Emmaal ennu uelles ei
 oleud. Uu oli uisulvõde luvivõelae vaster.
 Ta vist ei saanud megadagi – uivõre val-
 vas tuis see uuvõtamine.

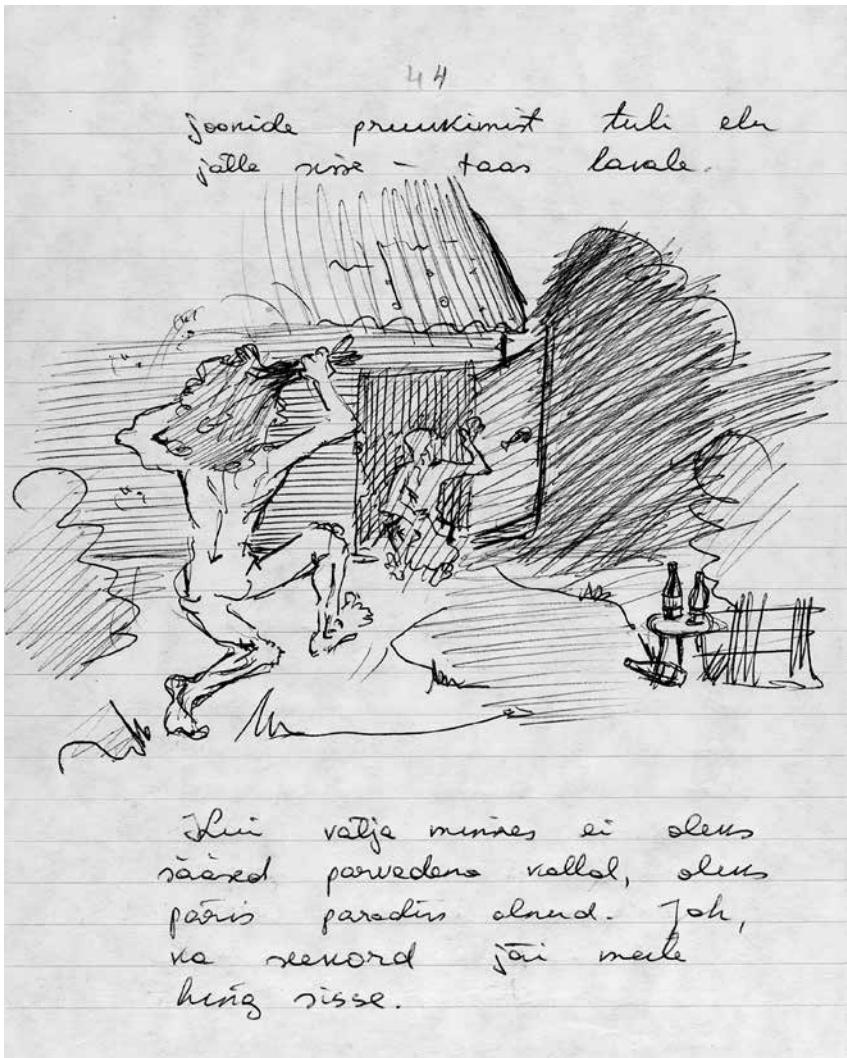
Nii kolimole, uajetlede ja ajalinnelt
 päindele olime vabimimõnd lanna öra vesi-
 laund. Ja aegav oli hilleu. Aeg kiinte
 puigela.

Ajamine vica vel oma jachtust lõmpajutka
 ja jäagi kortus helustest vades valust
 noaritamist uui mitte muudu' kaalitsusi!

Joonis 7. Matti Ruljandi joonistus annab edasi välitööliste ja kohalike elanike vahelise suhtluse meeleolu. Liivi naise on kujutatud õpetavana, „etnograafilisi teadmisi“ jagavana, samas kui ekspeditsiooniliikmed kõik omal viisil olukorda ja räägitavat jäädvustavad (ERM TA 583:79).

Joonis 8. Aare Kuusi joonistus ekspeditsioonilikest liivi sauna mõnust nautimas (ERM TA 727:44).

peetud sisu pärast – erilist tähelepanu on pööratud näiteks suitsetavaid muuseumitöötajaid kujutavate fotode „tsenseerimisele“.

Kirjalikke sissekandeid illustreerivad ja neid kõnetavad joonistused välitööpäevikutes, mille tegemisel pole oluliseks peetud tehnilist kujutustäpsust ega ka välitööde ametlikumas materjalis silmas peetud sisulist korrektsust, annavad seda elavamalt ja köitvamalt edasi välitööl käinute nähtu ja kogetu „köögipoolt“. Nii sisaldab see materjal potentsiaali rikastada ka välitööde keskse eesmärgina kogutud etnograafilist ainet.

Kokkuvõtteks

Etnograafilise illustratsiooni eesmärk on olnud eelkõige teksti selgitamine, sõnaliste kirjelduste visualiseerimine. Nii on joonise abil võimalik üheselt mõistetavalt edasi anda näiteks ehituslikke konstruktsioone või mustreid, aga ka välitöösituatsioone, mille sõnaline kirjeldamine oleks hoopis aeganõudvam ja keerulisem. Etnograafiliste jooniste roll etnoloogias ja muuseumitöös on aja jooksul palju muutunud nii seoses tehnoloogia arengu kui ka metodoloogiliste ja ideoloogiliste ümbermõtestamistega, kuid nad pakuvad endiselt rikkalikult võimalusi etnoloogilise teadmise loomiseks, vahendamiseks ja avardamiseks.

Piret Koosa, *PhD*, on Eesti Rahva Muuseumi teadur.

Ethnographic Drawings in the Estonian National Museum's Collections on the Example of Livonian Fieldwork Materials

Piret Koosa,
Estonian National Museum

The primary purpose of ethnographic illustration has been to clarify the text, and to visualize verbal descriptions. In a drawing it is possible to distinctly convey, for example, constructional structures or patterns, the verbal description of which would be much more time-consuming and complicated. The role of ethnographic drawings in anthropology and museum work has changed considerably over time, both in terms of technological development and methodological and ideological rethinking, but they still offer a wealth of opportunities to create, mediate, and expand anthropological knowledge.

In this article, I will present a brief overview of the development and contents of the drawings collection at the Estonian National Museum (ENM). The article focuses on materials from fieldwork trips to Livonian villages in the late 1960s and 1970s. The formal part of the visual documentation of these trips consists of ethnographic drawings and photographs, but alongside this material, I also pay attention to the illustrations in field work diaries and reflect on these sketches in light of some ideas proposed by authors promoting graphic ethnography.

The ENM's collection of ethnographic drawings includes nearly 24,000 pages of drawings. Since many of these pages have several drawings (sometimes of the same object, sometimes of completely different objects), the number of individual drawings is considerably higher. Approximately 75% of the drawings document Estonian peasant architecture. In addition to traditional buildings, the drawings in the collection also depict items of traditional clothing, textiles, tools and utensils.

The formal part of the graphic material from the Livonian fieldwork trips aptly reflects the array of what has been represented through ethnographic drawings, and how. By comparing the drawings

with photos of the same objects and looking at the descriptions in the fieldwork diaries, it appears that although the main purpose of making ethnographic drawings was documenting objects and visual information, this did not necessarily mean that what was observed was accurately imitated in the drawing.

The written entries in field diaries of these trips were also illustrated with drawings. These drawings were not made with regard to technical accuracy, which was considered important in the formal ethnographical drawing. Rather, the nature of these illustrations is more private, and they were not necessarily meant to be seen by a wider public. The informal nature of these drawings allowed the drawers to expressively capture and reflect the experience and mood of fieldwork. As such, this material has the potential to enrich the “formal ethnographic data” collected during field trips.